

Баасы
келишимдик
баада

ЖАЛАЛ-АБАД
АКК

Декабрь
2020-жыл

№11-12 (215) Жалал-Абад Айылдык Консультациялык кызматтын гезити

Биздин сунуш - сизге киреше!

Белес

Органикалык айыл чарба – коопсуз тамак-ашка өбөлгө

Органикалык Айыл чарба Департаментинин Жалал-Абад территориалдык филиалынын директору Ахмедов Абдукахар Жалал-Абад регионалдык айылдык консультациялык кызматы (ЖА АКК) менен кызматташуу максатында келишим түздү.

Аталган ишкана ЖА АКК менен 2002-жылдан бери тыгыз кызматташып келет. Ишкана Биолигнин, Триходермин биопрепараттарын жана энтомофагдарды (Алтын көз, Трихограмма, Габробракон, Амблисейус) өндүрүп, келишимдик баада фермерлерди камсыздап келет.

Бул ишкана менен биргеликте облустук, райондук деңгээлдеги семинарларга, түрдүү иш-чараларга катышып, фермерлерге консультация берип, органикалык жол менен айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүгө үндөп келебиз.

Биопрепараттарды колдонууга үндөө аркылуу элдин коопсуз тамак-аш менен камсыз болушуна салым кошуп келебиз. Көптөгөн долбоорлорду аткарып, үй-бүлөлөр деңгээлинде органикалык чарба жүргүзүүнү жайылтып келе жатабыз.

Аталган ишкананын органикалык чарба жүргүзүү боюнча пилоттук 4-5 фермери бүгүнкү күнгө чейин биз менен тыгыз байланышып, органикалык ыкма менен айыл чарба өсүмдүктөрүн өндүрүп келишүүдө. Алардын катарын көбөйтүү максатында быйыл атайын келишим түздүк.

Биопрепараттардын жана энтомофагдардын баалары келишим баада, арзан жана жеткиликтүү. Химиялык препараттардан 3-4 эсе арзан жана биз аркылуу өз убагында жеткирип бере алабыз.

Ар айда Белес гезитине органикалык чарба жүргүзүү боюнча пайдалуу маалыматтарды чыгарып туруу боюнча да сүйлөшүүлөр жүргүзүлдү.

Сыргабек
ЖОЙБОЛОТОВ,
ЖА АККнын директору

УРМАТТУУ КЫРГЫЗСТАНДЫКТАР!

Сиздерди кирип келген жаңы жылыңыздар менен куттуктайм!

Жаңы жыл берекенин, бейпилдиктин, ынтымактын, ырыс-кешиктин жылы болсун! Уй жылы берекени алып келсин.

Уйду саасаң сүт, сүтүн тартсаң каймак, уютсаң айран, айранды сүзсөң сүзмө, тоголоктосоң курут, майын сызгырсаң чөбөгө, көңүн жаксаң отун болот экен.

Быйылкы жылыбыздан тартып, өлкөбүздө туруктуулук орносун! Айыл чарба өнүгүп, дыйкандарыбыз мол түшүм алып, элибиздин жашоосу жакшырсин!

Ушундай берекелүү жыл келе жатат, баарыңыздардын үй-бүлөүздөргө береке алып келсин!

Пазылжан ДЖАЛАЛОВ,
Жалал-Абад регионалдык Айылдык консультациялык кызматынын Байкоочу Кеңешинин төрагасы

Мөөнөтү:

Август, 2020-жыл
Май, 2021-жыл.

ДОЛБООРУН МАКСАТЫ:

▲ Элеттик аялдардын лидерлик көндүмдөрүн жогорулатуу менен алардын чечим кабыл алуу процесстерине катышуусуна өбөлгө түзүү;

▲ Атайын долбоордо камтылган бир нече тематикалык окуулардан өткөрүү, потенциалын жогорулатуу;

▲ Элеттик аялдарды өз айылдарында ички иш-чараларына активдүү катышып, социалдык экономикалык өнүгүү программасына салымдарын кошууга мүмкүнчүлүктөрдү түзүү.

Камтылган аймактар:
Жалал-Абад,
Ош, Баткен облустары.

Натыйжалар:

➤ Маалымат чогулуштары өткөрүлүп, элет жеринде жашаган аялдар долбоордун максаттары жана милдеттери менен таанышты;

➤ Активдүү аялдарды долбоорго тартуу максатында сынак жарыяланып, натыйжада 97 сунуш түштү, анын ичинен 40 активдүү аялдар тандалып алынды;

➤ Тандалып алынган 40 активдүү аялдар «Лидерлик-Мектеби» курсунан өтүштү.

➤ Курстан өткөн активдүү аялдар өздөрүнүн айыл өкмөттө-

Активдүү аялдар-өнүгүүгө өбөлгө

рүндөгү айылдарда аялдардан турган өз-ара жардамдашуу топторун түзүштү, аларга «Лидерлик Мектеп» боюнча окууларды өткөрүштү.

➤ Бардык Айыл өкмөттөрдө Айылды Биргеликте Баалоо жүргүзүшүп, аялдардын көйгөйү аныкталып, чечим кабыл алуу процесстерине катышуу боюнча активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн муктаждыктар бар экендигин изилдешти.

➤ Мындан ары тандалган аялдар үчүн ЖӨБОнын ишмердүүлүктөрү, Жергиликтүү

Кеңештин укуктары жана милдеттери боюнча курстардан өтүшөт. Андан соң аялдарга жана балдарга карата зордук-зомбулуктардын алдын алуу боюнча адвокациялык иш-чаралар өткөрүлөт.

➤ Долбоор аяктаган соң тандалган 40 аялдын ичинен 50% Жергиликтүү Кеңешке өз кандидатураларын коюп, шайлоого катышат. Алар аялдардын кызыкчылыктарын жергиликтүү деңгээлде колдошот.

М. АЗИМЖАНОВА,
долбоордун координатору

5-бет

Сапаттуу үрөн...

6-бет

Суу ресурстары...

8-бет

Жаратылыш...

9-бет

Үй шартында...

11-бет

Үй канаттуулар...

Аткаруучу:
giz Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН
ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮГҮН ЖАНА
ТАМАК-АШТЫ ЖАКШЫРТУУ
ДОЛБООРУ

Сузак районунун кайракы жерлерине буудай жана арпа өстүрүүнүн туруктуу системасын түзүү

Мөөнөтү:

15-август, 2019-ж.
15-август, 2022-ж.

КАМТЫЛГАН АЙМАКТАР:

Жалал-Абад облусу, Сузак району,
6 Айыл өкмөт: Курманбек, Көк-Арт,
Кыз-Көл, Кызыл-Туу, Тайгараев, Ырыс.

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

1. Жерди айдабай себүү (нулевая технология) же топуракты минималдык түрдө иштетүү менен Сузак районундагы кайракы жерлерде буудай жана арпа дан өсүмдүктөрүн өстүрүү аркылуу дыйкандардын кирешесин жогорулатуу.

2. Жергиликтүү ресурстарды натыйжалуу пайдалануу жана топуракты сактоо технологияларын колдонуу аркылуу дыйкандардын билим-шыктарын жакшыртуу (топуракты коргоо жана кыртышты сактоо, топурак нымдуулугун сактоо, атмосферага зыяндуу заттардын бөлүнүп чыгышын азайтуу ж.б.).

3. Дыйкандардын өндүрүшүн жакшыртуу максатында кайракы жерлерде дан өсүмдүктөрүн өстүрүүдөн баштап, айыл чарба техникаларын кошо, нарк тизмегинин бардык катышуучуларын камтуу аркылуу туруктуу кошумча нарк тизмегин (ЦДС) түзүү.

4. Долбоордун туруктуулугу үчүн фермерлердин жумуштарынын натыйжалуу аткарылышын өнүктүрүү максатында кооператив түзүү.

НАТЫЙЖАЛАР:

- ▲ 130 фермер менен иш алынып барылды;
- ▲ 9 өз ара жардамдашуу топтору түзүлдү;
- ▲ Айдабай түз эгүү технологиясы боюнча 9 тренинг өткөрүлдү.

▲ 390 га аянтка күздүк буудай себилди;

▲ «Эдагум» органо-минералдык, «Диаммофоска» комплекстүү жер семирткичтерин, «Триходермин» жана «Биолигнин» биопрепараттарынын таасирин сыноо үчүн 4 демо талаа уюштурулду;

▲ Кийинки жылы фермерлерди күздүк буудайдын үрөнү менен камсыз кылуу үчүн 3 үрөнчүлүк чарбага 59 га аянтка элита категориясындагы күздүк буудай себилди.

▲ Күздүк буудайдын биринчи жылдагы түшүмдүүлүгү орто эсеп менен 19 ц/га түздү, ал эми алдыңкы фермерлер 34-35 ц/га түшүм алууга жетишти.

ДОЛБООРДУН БИРИНЧИ ЖЫЛДАГЫ ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ:

- ▲ Фермерлердин 150 га талаасына күздүк буудайды айдабай түз эгүү технологиясы киргизилди;
- ▲ Курамында клейковинасы жогору болгон буудай даны алынды 27%, ИДК (измеритель деформации клейковины) 75 бирдикти түздү;
- ▲ Фермерлер буудай данын жогорку баада (17-25 сом/кг) сатып пайда көрүштү;
- ▲ Дыйкандар окуу-тренингдердин, консультация кызматынын пайдалуу жана керек экендигин баалашты.

Түз эгүү технологиясы менен салттуу ыкманы салыштырып, төмөнкү жыйынтыктарга келдик:

- Салттуу ыкманы колдонуп эккенде таза киреше 18, 870 сомду түздү;
- Түз эгүү ыкмасы менен эккенде таза киреше – 27 500 сом болду.
- Айырмасы 8630 сомго барды.

Албетте түз эгүү ыкмасы менен эккенде чыгаша көп болду, бирок түз эгүүдө жогорку түшүм алуу, топурак кыртышын сактап калуу менен артыкчылыкка ээ болду:

- Салттуу ыкмада чыгаша – 16 500, Түз эгүүдө – 21 550 сомго барды, айырмасы 5050.

Долбоордун 3 жыл ичинде 900 га кайракы аянтка дан өсүмдүктөрүн өстүргөн 300 фермерди камтуу планы бар.

Жалал-Абад регионалдык Айылдык консультациялык кызматы тарабынан аткарылып жаткан «Сузак районунун кайракы жерлерине буудай жана арпа өстүрүүнүн туруктуу системасын түзүү» долбоорунун «Аймактарды комплекстүү өнүктүрүү» программасынын алкагында, Европа Биримдиги жана Германиянын Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү федералдык министрлигинин (BMZ) каржылоосу менен ишке ашырылып жатат.

ТОЙЧУ уулу Атабай, долбоордун координатору

«Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жана тамак-ашты жакшыртуу»

Мөөнөтү:

Март, 2018-жыл – Март, 2021-жыл.

КАМТЫЛГАН АЙМАКТАР:

Жалал-Абад, Ош, Баткен облустары

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

- Өндүрүштү интеграциялык башкаруу ыкмасын колдонуу жана фермердик талаа мектептерин түзүү менен өз ара жардамдашуу топторуна (ӨЖТ) жашылча жана тоют өсүмдүктөрүн өстүрүүнү үйрөтүү.

- 4500 ӨЖТ мүчөлөрүнө практикалык сабактарды өткөрүү үчүн КРнын 30 Айылдык аймактарында демонстрациялык талааларды түзүү жана алардын тамактануусун жакшыртуу.

НАТЫЙЖАЛАР:

1. Жашылча жана тоют өсүмдүктөрүн өндүрүү үчүн 5 окууга, 233 окуу топторуна жашылчаларды сактоо жана кайра иштетүү боюнча 1 окууга 3 жылдык Окуу планы иштелип чыкты.

2. Практикалык сабактарды өткөрүү үчүн 27 дөмөталаа уюштурулуп, алардын базасында 9 Талаа күндөрү өткөрүлдү. Талаа күнгө 630дан ашуун фермерлер катышып, тажрыйба алмашты.

3. Өндүрүштү интеграциялык башкаруу ыкмасын колдонуу менен жашылча жана тоют өсүмдүктөрүн өндүрүү боюнча 12 окуу модулдары даярдалып, жаңыланды. Анын мазмунунда айыл чарба өсүмдүктөрүн зыянкечилдеттерден коргоо боюнча биологиялык препараттарды колдонуу камтылган.

4. Долбоорго 2018-2020-жылдарда КРнын түштүк бөлүгүндө 4500 фермер, 233 окуу группалары түзүлүп, окуулардан өтүштү. Группаларды Өнүктүрүү Демилгелеринин Агенттиги коомдук фонду түзгөн.

5. 15 түр (жашылчалардын 7 түрүн, парникте жашылчаларды өстүрүү биогумус, компост, зыянкечилдеттер менен күрөшүүнүн элдик ыкмалары, 3 түр тоют өсүмдүктөрү жана үй шартында тоют камдоо боюнча) жалпы 31 800 нускада китепчелер жарык көрүп, 233 окуу топторунун мүчөлөрүнө берилди.

Эгемберди КАЗБЕКОВ, долбоордун координатору

Европа Биримдиги менен биргеликте каржыланат

германия
Кызматташтыгы
 DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Аткаруучу:

giz Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

«Тараптардын диалогу жана кызматташуусу аркылуу айылдык жамааттарды туруктуу өнүктүрүү»

ПИЛОТТУК АЙЫЛ АЙМАКТАР:

Багыш, Көк-Арт, Курманбек, Кара-Алма айыл өкмөттөрү

Мөөнөтү:

Май, 2020-ж. – Июнь, 2022-ж.

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

1. ЖЭБOnун башкаруу системасын жана кызмат көрсөтүүсүн жакшыртуу;

► Жергиликтүү жамааттын муктаждыктарынын негизинде;

► ЖЭБOnун потенциалын жогорулатуу аркылуу;

► «Аймак» электрондук башкаруу системасын киргизүү менен.

2. Акыйкат башкаруунун принциптерин киргизүү аркылуу жергиликтүү өнөктөштөрдүн кызматташуусун жакшыртуу

3. Пилоттук Айыл Аймактардын Жергиликтүү экономикалык абалын жакшыртуу үчүн маанилүү деп эсептелинген бизнес-долбоорлорду аткаруу.

НАТЫЙЖАЛАР:

1. 4 пилоттук Айыл өкмөттөрдө Инклюзивдүү Жергиликтүү Экономиканы (ИЖЭ) өнүктүрүү боюнча пландар иштелип чыкты.

2. Жергиликтүү Кеңештин депутаттары жана демилгелүү жумушчу топ менен биргеликте тегерек стол өткөрүлдү. Анда Инклюзивдүү Жергиликтүү Экономиканы (ИЖЭ) өнүктүрүү боюнча презентация жасалды.

3. Бардык катышуучуларды камтуу менен 4 пилоттук муниципалитеттерде жергиликтүү экономиканы өнүктүрүү үчүн приоритеттүү багыттар аныкталды.

Алар жергиликтүү деңгээлде өкүлдөр ЖЭБО, Жарандык коом (СПА, жайыт комитеттери, аялдар жана жаштар комитеттери), жеке сектор (жеке ишкерлер, кооперативдердин төрагалары) жана жергиликтүү тургундардан (аялдар, эркектер, жаштар). Аныкталып, тандалып алынган приоритеттүү багыттарга негизделип, Инклюзивдүү Жергиликтүү Экономиканы өнүктүрүү боюнча программалар иштелип чыкты.

4. 2020-жыл май-декабрь айларында ар бир пилоттук айыл өкмөттөрдө «Мамлекеттик жеке диалог» платформасы жумушчу топ түрүндө түзүлдү. Анын курамын ЖЭБО, бизнес коомчулук, жергиликтүү калк түздү. Жумушчу топтун бардык мүчөлөрү ачык добуш берүү менен изилдөө жумуштарын жүргүзүү учурунда, төмөнкү критерийлердин негизинде тандалып алынды:

- Кызыккан;
- Көп добуш алган;

► Иш-чараларга, семинарларга, чогулуштарга катышууга мүмкүнчүлүгү бар;

► Жумушчу топтун мүчөлөрүнүн 50% аялдар түзгөн;

► Аярлуу катмарларды камтыган – аз камсыз, дене мүчөсү өзгөчөлөнгөн адам же үй-бүлөсүндө бар жана этникалык азчылыктар.

Инклюзивдүү Жергиликтүү Экономиканы өнүктүрүү программасын иштеп чыгууда бардык тараптардын кызыкчылыгы эске алынып, каралды.

5. ЖЭБOnун калкка кызмат көрсөтүүсүн жакшыртуу. «Санарип Аймак» электрондук системасын кийирүү үчүн 2 пилоттук айыл өкмөт тандалды. Ал 2 айыл өкмөттүн картасы чийилди. Мында жери, суусу, жайыттары ж.б. ресурстары толук камтылды. Айыл өкмөттөрдүн сунушу менен, муниципалитетке караштуу электр трансформаторлору, кыймылсыз мүлктөрү өзгөчө белгилер менен белгиленди. Картанын негизинде айыл өкмөттөр заманбап жана сапаттуу маалымат кызматтарын көрсөтө алышат.

6. Чечим кабыл алуу процесстерине бардык аярлуу катмарлар катыша алышат.

М. АЗИМЖАНОВА,
 долбоордун координатору

Жүгөрүнү интенсивдүү өстүрүү жана кайра иштетүү аркылуу дыйкандардын кирешесин жогорулатуу

КАМТЫЛГАН АЙМАКТАР:

Ала-Бука районундагы Ак-Коргон, Ак-Там, Балтагулов, Өрүктү, Ала-Бука айыл аймактары.

Мөөнөтү:

2019 – 2023-жж.

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

Жүгөрүнүн түшүмдүүлүгүн жогорулатуу жана сатууга көмөктөшүү аркылуу аз камсыз болгон фермерлердин кирешесин жогорулатуу.

Негизги иш чаралар:

▲ алдыңкы технологияларды колдонуу аркылуу дыйкандардын кирешесин жогорулатуу;

▲ сапаттуу өндүрүш каражаттарына жана айыл чарба механизмдерине жетүүсүнө ыңгайлуу болуу үчүн обороддук фонд түзүү;

▲ Фермерлерге сапаттуу кызмат көрсөтүү максатында техникалык базасы чыңдалган сервистик кооператив түзүү;

▲ жүгөрү өстүрүүдөгү туруктуу чынжырчаны түзүү жана бардык бөлүктөрүнүн иштөөсүн камсыздоо;

▲ комбинирдик тоют өндүрүү тоют цехин куруу жана байытылган глауканитти өндүрүүчү цехти ишке киргизүү;

НАТЫЙЖАЛАР:

2020-жылдын көрсөткүчү боюнча 200 фермер 100 га аянтка жүгөрүнүн Пионер PR31G98 гибридин өстүрдү.

Долбоордун биринчи жылында Ала-Бука районунда 200 фермерден турган 10 фермердик топ түзүлдү. Анын ичинен 45 аял, 30 жаштар (14-28 жаш), 25% социалдык жардамга муктаж үй-бүлөлөрдөн камтылды. Жалпы 104,98 га аянтка жүгөрүнүн Пионер PR31G98 гибриди эгилди жана ар бир гектарынан орточо 9,8 т таза дан түрүндө түшүм алынды. Ушул эле фермерлер 2019-жылы жүгөрүнүн башка сортторун эгип, 5,5 т/га таза дан алынган.

Микрокредиттик компания (МКА) «Беш-Арал» партнердук уюм катары фермерлерди керектүү өндүрүш каражаттары менен камсыздады. Тактап айтканда жүгөрү үрөнү Пионер PR31G98-1800 кг, 15000 кг - аммофос, 20000 кг - карбамид, 10000 кг калий менен камсыздалып, 100 га аянтка пайдаланылды. Анын 50% төлөмү жардам катары түшүм жыйноо маалына берилип, кайра 100% кайтарылды. Бул кайтарым акчалар кийинки жылдарга үрөн, жер семирткич алууга жумшалат.

Былтыркы жылы фермерлер кадимки жүгөрү эгип, 5,5 т/га түшүм алышып, орточо 70 миң сом/га таза пайда алышса, быйылкы жылы долбоорго катышкан фермерлер 9,8 т/га орточо түшүм алып, 123 миң сом таза пайда алышты. Тактап айтканда кошумча пайда ар 1 га аянттан 53 миң сомду түздү.

Алдыңкы фермерлер 15,0-18,0 т/га таза дан алууга жетишти. Мисалы:

- Баястан айылынын фермерлери Нурматов Элдор 1,5 га/22,2 т;
- Давлатов Мухамедильез 1 га/16,0 т, Абдурашимов Саипжан 1 га/15,0 т;
- Давранбаев Алишер 1,5 га/22,5 т;
- Акрамжон уулу Сардор 0,5 га/9,1 т;
- Достук айылынан Турсунбаев Заиржан 1 га/17,0 т;
- Атаматов Мирзакмат 1 га/14,7 т алды.

Мындан башка фермерлер дагы жакшы түшүм алып, малга жем катары берип, жүгөрүнүн каллориясы дагы жакшы деп бааланууда. Ошого байланыштуу кийинки 2021-жылга пландодо жүгөрүнүн дагы эле ушул сортун эгүү боюнча чечим кабыл алышты. Жалпы фермерлерге кийинки жылга ийгиликтерди каалайбыз. Түшүмдөрү мол болсун, кирешеси жогоруласын демекчибиз.

А. ЭШЕНКУЛОВ,
 долбоордун координатору

Тоолуу Агро-Экосистемаларда Азыктанууну жакшыртуу долбоору

КАМТЫЛГАН АЙМАКТАР:

Жалал-Абад, Ош, Талас, Нарын, Баткен облустары

Мөөнөтү:
2015–
2021-
ЖЫЛ.

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

Кызмат көрсөтүүчүлөр түйүндөрүнүн көмөгү астында тоолуу аймактардагы айыл тургундарынын толук кандуу тамак-ашка карата болгон мүмкүнчүлүгүнүн инновациялар, тастыкталган агро-экологиялык диверсификациялар, азыктанууга таасирдүү айыл чарба практикаларын таратуу, фасилитациялоо аркылуу жакшыртуу жана анын өркүндөшүнө салым кошуу.

НАТЫЙЖАЛАР:

МААН платформасы (Mountain Agro-Ecosystems Action Network)

Долбоор алкагында «билим булагы» катарында МААН платформасы түзүлүп, жалпы катталуучулардын саны 905 адамды түздү. Анын ичинен 532 аялдар, 373 эркектер. Платформада органикалык айыл чарбасын өнүктүрүү аркылуу туура тамактанууну жөнгө салуу боюнча көптөгөн пайдалуу маалыматтарды жана айыл тургундарынын ийгиликтерин таап, окуй аласыздар. Аткарылган иш-чаралар, уюштурулган окутуулардын видео роликтери, презентациялары жайгаштырылган. Андан тышкары «Питание в Кыргызстане» деген аталышта Facebook баракча, «МААН Кыргызстан» you tube каналы ачылып, ал түйүндөрдө долбоор тарабынан аткарылган иш-чаралар, маалыматтар баймабай чагылдырылды.

«Потенциалды Өнүктүрүү Программасы»

Бул программа 2 этапта өттү.

1-этап: 2019-жылы туура тамактануунун тамырын жайылтуу үчүн тренерлердин потенциалын өнүктүрүү максатында сынак жарыяланды. Мында Кыргызстанда жана Тажикстанда долбоорду жүзөгө ашырып жаткан ишканалардан тренерлери сынакка катышты. Натыйжада 25 тренерлер тандалып алынды. Бул тренерлер май айында Потенциалды Өнүктүрүү Программасынын алкагында дасыккан тренерлер тарабынан билим-шыктарын жогорулатышты. Жалпысынан Кыргызстандан 4, Тажикстандан 1, жалпы 5 команда түзүлдү.

2-этап: Бардык 5 команда сынак жарыялоонун негизинде, айылдардан 125 Айылда

Кызмат Көрсөтүүчүлөрдү (АКК) тандап алышты. Ар бир команда 25тен АКК менен ийгиликтүү жумуштарды алып барышты. Тандалып алынган АККлар 3 күндүк окуулардан өтүшүп, өздөрү жазып, утуп алган чакан долбоорлорун жүзөгө ашыруу үчүн пландарын түзүштү. Тандалып, окутулган 125 АККлар өз ара жардамдашуу топторун түзүп, ар топто 20дан элеттик тургундар камтылды. Демек 2500 айыл тургундары чакан аянттан коопсуз жана мол түшүм алууга болоорун билишти. Алар туура тамактануу боюнча билим-шыктарга ээ болушуп, туура тамактануунун негиздерин үйрөнүштү. Кээ бир үй-бүлөлөр туура тамактануу жолуна өтө башташты.

Жактырылган идеяларды долбоор колдоого алып, ар бир АККга бизнес идеяларын жараша материалдар алынып берилди.

Алар чакан долбоорлор боюнча төмөнкүдөй кластерлерге биригип, жумуш алып барышууда:

- Сүт багытындагы эчкилерди багуу;
- Күнөсканада жашылчаларды жана көк чөптөрдү өстүрүү;
- Чакан аянттарда органикалык ыкма менен жашылчаларды өстүрүү;
- Күнөстүү кургакчыктарда жашылча-жемиштерди кургатуу;
- Кондитердик азыктарды үй шартында даярдоо;
- Бал аарычылык;
- Багбанчылык;
- Органикалык жер семирткичтерди үй шартында өндүрүү (Биогумус, компост ж.б.).

АККлар чакан долбоорлорун аткарууда жакшы натыйжаларга жетишүүдө. Элдерге инновацияларды жайылтылууда, ийгиликтер жаралууда. АККлардын ийгиликтери көрүп, кызыккан адамдар күнөскана куруп, эчки сатып алып, жашылчаларды чакан жашылча бакчасына эгип, өздөрүнүн тамактануусун жакшыртууда.

АККлар үчүн кырдаалга жараша ыңгайланып, төмөнкү темаларда вебинарлар өткөрүлдү:

- Туура тамактануунун негиздери,
- Климаттын өзгөрүшүнө ыңгайланышуу;
- Түркүндөштүрүп тамактануу;
- Тамак-аш коопсуздугу;
- Чакан долбоорлордун тамак-ашты жакшыртууга байланышкан ийгиликтери;
- Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн зыянкеч-илдеттери менен күрөшүүнүн элдик ыкмалары;
- Теплицада жашылчаларды өстүрүү;
- Тоок, эчки багуунун шарттары.

АККларды ийгиликтери долбоордун фейсбук баракчасына, you tube каналына, МААН платформасына жүктөлдү. Эки командадан (ЖА АКК, Био Сервис) Белес гезитинен 25, Дилбар гезитинен 11 ийгиликтүү баяндар жарык көрдү. Андан сырткары «Туура тамактануу боюнча» 12 түрдүү маалыматтар Белес гезитинен (2020-жылы) чыгарылды.

«Бал аарычылык» жана «Сүттүү эчкилерди багуунун сырлары» деген аталышта 2 китепче жарык көрдү.

2021-жылдын май айында ар бир АКК өздөрүнүн отчетторун тапшырып, бетме-бет жолугушуу, тажрыйба алмашуу иш-чаралары жүргүзүлөт.

Бул долбоор Непал, Индия, Пакистан, Кыргызстан, Тажикстан, Перу, Эфиопия, Эквадор мамлекеттерде ишке ашырылууда.

Кыргызстанда Жалал-Абад регионалдык Айылдык консультациялык кызматы, Био Сервис, ВЮ КГ коомдук фондору менен биргеликте аткарылды.

Махабат КАРАЕВА,
долбоордун координатору

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН
ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮГҮН ЖАНА ТАМАК-АШТЫ
ЖАКШЫРТУУ ДОЛБООРУ

ЖАЛАЛ-АБАД
АКК

Гулипа АТАКУЛОВА,
Ош облусунун Ноокат районундагы
Зулпиев айыл өкмөтүнүн Атамарек
айылынын тургуну.

Компост, сапаттуу үрөн мага жаңылык болду

«Туш келди дыйканчылык жасап жүрүпүз. Бекер жер семирткич өзүбүздүн короодон чыгат тура», - дейт Гулипа айым.

Мен «Айыл чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу жана тамак-ашты жакшыртуу» долбоору менен иштешип, айыл чарбасы боюнча билимимди жогорулатып, жакшы түшүм алып, көп ийгиликтерге жетиштим. Окууларга активдүү катышып, түшүнбөгөн суроолорум болсо сурап, баарын жакшы билүүгө кызыгып, билип жаттым. Билимим өстү, компост дегенди жасамак түгүл, уккан да эмесмин, сонун жер семирткич турбайбы. Бекер, бардыгы өзүңдүн короодон чыгат экен. Компост жашылчанын түбүндөгү нымдуулукту да сактап турат экен, жерди жумшартып, жашылчага жакшы азык болот тура. Жашылчанын жалбырактары жапжашыл болуп, көйкөлүп эле калат экен. Мен эми компостту жыл сайын жасап, жашылчаны жалаң компост менен өстүрөйүн деп жатам. Мурда биздин жерлер арык болуп, жакшы түшүм ала албай, азот, селитра берчүбүз. Көрсө алар ден соолукка өтө зыян турбайбы. Илдет, зыянкечтерге да химиялык дарыларды чачат элек. Быйыл жалаң эле элдик ыкмадагы тундурмалар менен дарыладык, болот экен, сонун эле болду. Мен быйыл жашылчадан эң жакшы түшүм алдым. Мындай түшүм ала элек болчубуз. Бизге берилген жашылчалардын үрөндөрү сапаттуу, түшүмдүү экен. Илдет-зыянкечке да туруктуу. Химиялык азыктар менен азыктандырылып, өстүрүлгөн жашылча менен таза органикалык жер семирткичтер менен өстүрүлгөн жашылчанын айырмасын билдим.

Быйыл биз өстүргөн жашылчанын түсү, даамы такыр башкача болду. Даамдуу, ширин, кыскасы, эң сонун. Жашылчаларды компост, көң, шербет суу менен азыктандырып, өстүргөндөр кийин эч химикат колдонбойт деген ойдомун. Себеби быйылкы жашылчаны жеп, даамын татып көрүштү да.

Жашылчалардын көчөттөрүн отургузуу, өстүрүү, сугаруу, азыктандыруу, кайра иштетүү боюнча өз эрежелери, тартиби болот экен. Биз туш келди эле жумуштарды кылып жүрүптүрбүз. Мурда жашылчаны жакын эгип алчу экенбиз, жөөктү да туура эмес алчу экенбиз. Ошолорду үйрөндүк, элдик ыкмалар менен да илдет-зыянкечтердин алдын алса болот экендигин билдик жана практикада колдондук. Окуулардан көп маалымат алдык, ошол окуулардын негизинде быйылкы жашылчадан мол түшүм алдык.

Биз быйыл 1 кг жашылча сатып жебедик, бардыгын өзүбүз эгип, өстүрүп жедик. Биз өстүргөн жашылчалардын формасы да сулуу, жакшы, эл дуба кылып жатышат. Биздин топко кошулам деп кызыккан аялдар өтө көп. Тренингдер өтө жакшы болду, пайдалуу, көп нерсени үйрөндүк, баарын дептерге жазып алдык, буйруса кийинки жылдарга да пайдаланабыз.

ЖА АККнын консультанттары окутушту, жөнөкөй тил менен өтө түшүнүктүү кылып, вотсап аркылуу болсо деле жеткиликтүү өтүштү, абдан ыраазы болдук. Үрөн да сапаттуу экен, түшүмдүүлүгү мол, окуу менен практиканы айкалыштырып, жакшы түшүм алдык. Мурда сабиз эксем такыр чоңойбойт эле, быйыл сабизим абдан жакшы, чоң-чоң болду. Жерим тар үчүн кичине жерге эктим, 0,3 га жерден - 100 кг сабиз алдым, пияз да жакшы болду, 0,5 га жерден 700 кг пияз алдым, бадыраң - 0,5 га-200 кг, помидор-0,5 га - 1100 кг, капуста-0,25 га жерден -100 шт алдым. Түшүм жакшы болду, базардан сатып албадык, жедик, кышкыга сактадык, ашканын сатып киреше алдык. Мен жалпы - 25650 сом таза киреше алдым. Менден башкалар деле быйыл жакшы түшүм алышты. Топ мүчөлөрүнүн баары эле ыраазы, кошулам дегендер өтө көп. Бизди, биздин түшүмдү көргөн айыл тургундары аябай кызыгып жатышат, эгер долбоор уланса иштешүүгө даярбыз.

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН
ӨНДҮРҮМДҮҮЛҮГҮН ЖАНА ТАМАК-АШТЫ
ЖАКШЫРТУУ ДОЛБООРУ

ЖАЛАЛ-АБАД
АКК

Райкан
АБДУКУЛОВА,
Кара-Суу районуна
караштуу,
Кашкар-Кыштак
айылынын
тургуну

Долбоор ич-ара мамилени өзгөрттү

Мен буга чейин жашылча өстүрүп эле жүргөм, бирок мен көп нерсени билбейт экенмин. Долбоор менен иштешип, жашылчаларды химикатсыз өстүрүүнү, илдет-зыянкечтерди элдик ыкмалар менен алдын алууну үйрөндүм.

Долбоор алкагында төмөнкүдөй тренингдерден өттүм:

1. Парник жасоо жана анда көчөт өстүрүү.
2. Экономикалык анализ.
3. Жашылча өстүрүүнүн агротехникасы.
4. Жашылчаларды азыктандыруу жана сугаруу.
5. Жашылчалардын зыянкечтери, илдеттери жана отоо чөптөргө каршы күрөшүү чаралары.
6. Үй шартында жашылча жемиштерди кайра иштетүү.

Бул тренингдерден биз жашылчаларды кантип эгүү, азыктандыруу, сугаруу, илдет-зыянкечтердин алдын алуу жана аларга каршы күрөшүү, жашылчаларды үй шартында кайра иштетүүдөгү консервация, ботулизм жөнүндө кеңири маалымат алдык. Тондуруу, кургатуу ыкмалары боюнча үйрөндүк.

Алган билимдерибизди өз чарбамызда колдонуп жатабыз. Мага өзгөчө жакканы «Жашылчаларды үй шартында кайра иштетүү» темасы болду. Мен мурда тондуруу дегенди билчү эмесмин. Ушул тренингден үйрөндүм. Жашылчаларды кайра иштетүүдө санитардык-гигиеналык эрежелерге жакшы көңүл буруш керек экендигин билдим. Бардык бузулуулар ошол санитардык-гигиеналык эрежелерди туура сактабагандан келип чыгаарын түшүндүк.

Мурда компост дегенди билчү эмесмин. Жашылчаларды химикатсыз, таза органикалык жер семирткичтер менен өстүрүп, үй-бүлөбүздү таза жашылча менен камсыз кылдык. Компост жасадым, компостум даяр болгондо эккен жашылчаларга салып, натыйжасын көрдүм. Жашылчаларды ар кандай эле эге берчүбүз. Көрсө ар бир жашылчанын эгүү схемасы болот

экен. Которуштуруп айдоону такыр билчү эмеспиз, андан көп нерсе көз каранды экен. Бизде суу тартыш, суу келип калса эле кудай берди деп сугарып салабыз. Аныбыз да туура эмес экен. Сугаруунун да, азыктандыруунун да нормалары бар экенин билдик. Жашылчаларды илдет-зыянкечтерден алдын алууну үйрөндүк. Үрөндөр аябай сапаттуу экен, буйруса кийинки жылкы эгиндерибизди өстүрүүдө алган билимдерибиз жакшы жардам берет деген ойдомун.

Долбоор алкагында 5 жашылчанын түрүн эктик: помидор, капуста, бадыраң, сабиз, пияз. Бул жашылчаларды өстүрүүдө алган билимимди колдонуп, эгүү схемаларын туура сактап, туура азыктандырып, жакшы түшүм алдым.

Помидор— 480 кг,
Бадыраң— 400 кг,
Капуста— 68 шт,
Сабиз— 90 кг,
Пияз— 220 кг түшүм жыйнадым.
Жалпы: 19 530 сом таза пайда көрдүм. Үй-бүлөм үчүн кышкыга да сактап, консерваларды жаап койдум.

Биздин айылда ар улуттун элдери жашашат. Салтты катуу кармашат, келинге болгон мамилени башкача.

Долбоор ошол мамилени да өзгөрттү, кантип?

▲ Биринчиден, келин деле үйдөн чыгып, окуу-тренингдерге катышып, өз билимин өркүндөтсө болот экен деген;

▲ Экинчиден, келиндер үйдө отуруп деле үйгө киреше киргизсе болот, жашылча өстүрүп, үй-бүлөнүн капчыгына кошумча киреше, базардан сатып албай огороддон терип жешет экен деген;

▲ Үчүнчүдөн, биздин келиндин деле колунан иш келет экен. Ушинтип үйдөн чыгып, элге аралашса, иштесе ал деле үйгө пайда алып келээр түшүнүштү.

Кыскасы, долбоор өтө пайдалуу долбоор экен, бизге бир эле пайда алып келбестен ич-ара мамилени да өзгөрттү.

 Кыргыз Республикасынын
Өкмөтүнө караштуу Суу ресурстары
мамлекеттик агенттиги

«Суу ресурстарынын табигый кырсыктарга»

2020-жылдын июль айынан баштап «Суу ресурстарынын климаттын өзгөрүүсүнө жана табигый кырсыктарга туруктуулугун жогорулатуу» долбоору ишке ашырылып баштады.

ДОЛБООР
Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон, Ноокен, Ош облусунун Ноокен, Баткен облусунун Кадамжай жана Чүй облусунун Чүй райондорунда жайгашкан 17 СПА мамлекеттик агенттигине барып жатат.

ДОЛБООРДУН НЕГИЗГИ МАКСАТЫ:

Аба-ырайынын экстремалдык кубулуштарынын кесепетинен келип чыккан Кыргызстандын Айыл чарбасындагы жоготууларды азайтуу жана ирригациялык инфраструктуралар үчүн коркунучун кыскартуу. Сел каптоо жана жер көчкүлөрдүн таасиринен келип чыккан табигый кырсыктарга жана климаттык өзгөрүүлөргө каршы ирригациялык сектордун туруктуулугун жогорулатуу болуп саналат.

БАШТАЛГЫЧ СЕМИНАР

2020-жылы 24-июнда ЖА АККнын кеңсесинде долбоордун командасы үчүн жаңы долбоор менен таанышуу, иш-тартибин мерчемдөө, пландарды түзүү, финансылык отчетторду тапшыруунун тартиби боюнча баштапкы семинар болуп өткөн. Семинарга жалпы 17 адам катышты. Чүйдөн коллегаларыбыз пандемияга байланыштуу чектөөлөрдөн улам катыша алышкан жок.

Долбоордун командасы профессионал тренер-консультанттардан куралды. Кеңеш берүүдөгү теориялык жана практикалык жактан Айыл чарбасындагы жана Суу чарбасындагы билимдүү, илимдүү, тажрыйбалуу ар бир консультант ишти өз убагында, ийгиликтүү алып барууда.

БЕНЕФИЦИАРЛАРДЫ МОБИЛИЗАЦИЯЛОО

2020-жылы июлда 5 райондогу коомчулукту өнүктүрүү группалары (КӨГ) активдүү фермерлер менен жолугушууларды өткөрүп, алдыда болуучу тренингдерге мобилизация болушту. Жолугушууларга СПАлардын директорлору, бухгалтерлери, Кеңештин мүчөлөрү, инженерлер, чыр-чатакты чечүү комиссиясынын мүчөлөрү, Айыл өкмөт жана айыл башчылары катышты. Долбоордун максаттары айыл тургундарынын көйгөйлөрүн чечүүгө багытталгандыктан, биргеликте иштешүүгө бардык тараптар кызыктар экенин билдиришти.

"БАЗА ДАННЫХ" ТҮЗҮҮ

2020-жылдын июль айында СПАлардын 2017, 2018, 2019-жылдардагы жылдык отчетторунун негизинде "база данных" толтурулду.

Базар-Коргон району боюнча: Кеңеш-Суу.

Ноокен району боюнча:

Шайдан-Кара-Үңкүр, Айкөл-Суу, Мурат-Мурап, Арал-Сай, Сакалды-Суу, Таймөңкү, Ноокен-К.

Кадамжай району боюнча:

Кара-Дөбө, Иса-Мариям жана Кожо-Кайыр.

Ноокат району боюнча:

Абшыр-Таңы, Мөлтүр-Суу жана Төөлөс-Ноокат.

Чүй району боюнча:

Фи-Лун, Карагул-Ата жана Ак-Бешиш-Суу.

Бардык СПАларда аялдардын санын базага түшүрүү боюнча тактоо иштери жүргүзүлдү. Анткени мурдагы түзүлгөн "база данных" боюнча бул маалыматтар такталган эмес. 15 СПАнын (анын ичинен Ак-Бешиш жана Фи-Лун СПАларында иш жүргүзүлгөн жок) жыйынтыгы боюнча 3062 аялдар жана 18 996 эркектер болду.

МУКТАЖДЫКТАРДЫ БААЛОО, ТРЕНИНГДЕРДИН МӨӨНӨТҮН ПЛАНДОО ЖАНА ОКУТУУ

Техникалык тапшырма боюнча 18 темада тренингдерди өткөрүү пландалган. Баштапкы чогулушта катышуучулар тарабынан агрономиялык окууларды өткөрүү сунушталган. Техникалык тапшырмадагы 18 теманын мааниси боюнча окшош темалар бириктирилди, мисалы: «Административдик башкаруу жана «Башкаруу», «Финансылык башкаруу», «ПИУну чогултуу жана баалоо», «Ички Аудит/Контролдоо». Анын ордуна 4 агрономия багытында окуулар кошулду.

СУНУШТАЛГАН 18 ТЕМА:	АГРОНОМИЯ БОЮНЧА:
1. Укуктук аспекти.	1. Климаттын өзгөрүшүнө карата топурактын кыртышын интеграция методу менен калыбына келтирүү.
2. Башкаруу.	2. Айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүнүн методдору.
3. Административдик башкаруу.	3. Жергиликтүү базардын экономикалык шартына карата кирешелүү өсүмдүктөрдү тандоо.
4. Финансылык башкаруу.	4. Климаттын өзгөрүшүнө карата айыл чарба өсүмдүктөрүн коргоо методдору.
5. ПИУну чогултуу жана Баалоо.	
6. Конфликттерди чечүү.	
7. Ички аудит/контроль.	
8. Ички чарба каналдарын эксплуатациялоо.	
9. CROPWAT программасын колдонуу.	
10. Суу ресурстарын башкаруу.	
11. Чыгымдарды өлчөө жана эсеп жүргүзүү.	
12. Ички чарба каналдарын техникалык тейлөө.	
13. Культураларды тандоо.	
14. Ирригациялык агрономия.	
15. Гендердик суроолор.	
16. Саламаттыкты сактоо суроолору жана айлана чөйрөнү сактоо.	
17. Отчеттуулук жөндөмдөр.	
18. Компьютердик жөндөмдөр.	

ТРЕНИНГДЕРДИ ӨТҮҮ ҮЧҮН МОДУЛДАР, КЕРЕКТҮҮ МАТЕРИАЛДАР ДАЯРДАЛДЫ

Модулдарды даярдоодо тажрыйбалуу тренер-консультанттар, агрономдор, долбоордун координатору жана ассистенти катышты. ЖА АККда даярдалган тренингдердин материалдары ушул долбоордун максаттарына ылайыкталып, иштелип чыкты. Анын негизинде таркатма материалдар даярдалат.

МУКТАЖДЫКТАРДЫ АНЫКТОО

Долбоордун алкагында ГРС адистери комиссия менен биргеликте муктаждыктарды аныктоо жана реабилитациялоо үчүн СПАлардын каналдарын жана курулмаларын сурамжылоо жүргүзүшкөн. Комиссиянын курамын СПАнын директорлору, инженер-гидротехниктер, мураптар жана айыл башчылар түзүшкөн.

СУРАМЖЫЛООНУН ЖЫЙЫНТЫГЫНДА НЕГИЗГИ ТАЛАП КЫЛЫНГАН ИШТЕР

- Каналдарды монолиттик бетондоо;
- Суу чыгаруучу түтүкчөлөрдү куруу;
- Суу өткөрүүчү түтүкчөлөрдүн жана "трубчатый переезддерге" кошумча дубалдарды куруу;
- Эски лотокторду кайрадан монтаждоо;
- Эки тараптуу суу өткөрүүчү түтүктөрдү орнотуу;
- Кудуктарды куруу;
- Полиэтилен трубалардан суу өткөрүүчү курулуштарды куруу.

Проектин сметалык документтери (ПСД)

Коомчулукту өнүктүрүү группасынын (ГРС) адистери долбоордун өкүлдөрү менен биргеликте болжолдуу дефекттик актыларды, смета жана аткарылуучу иштердин көлөмүн түзүштү. Курулуучу гидростордун ордун, мобилдик байланыштын жеткиликтүүлүгүн аныкташып, гидростордун техникалык мүнөздөмөлөрүн беришти. Реабилитация боло турган гидростордун санын аныктап, гидротехникалык курулмаларды жана анын көлөмүн аныкташты.

СПАдагы Осмон под-проектисинин ишмердүүлүгүнүн реактивация болушу

2020-жылдын сентябрь айында АО өкүлчүлүгү, жергиликтүү Кеңештин депутаттары, активдүү фермерлер жана СПАнын мурунку кызматкерлери менен «Ак-Бешиш» жана «Фи-Лун» СПАларынын ишин жандантуу максатында жолугушуу болуп өткөн. Чүй районунун башчысына кат жөнөтүлүп, анын негизинде болуп өткөн жолугушууда СПАлардын Жалпы Чогулушунун даталары 9-10-октябрга коюлган. Бирок тилекке каршы саясий абалга жана "Covid-19" оорусуна чалдыккандардын саны көбөйүп баратканына байланыштуу кийинкиге жылдырылган.

10-13-ноябрь күндөрү аталган СПАларда Жалпы Жыйын болуп өттү. СПАнын кызматкерлери шайланды. Аталган СПАлардын адистерине алардын укук-милдеттери жана башкаруу боюнча баштапкы окуулар өткөрүлдү.

НЫН КЛИМАТТЫН ӨЗГӨРҮҮСҮНӨ ЖАНА «А ТУРУКТУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУ» ДОЛБООРУ

ор-
кат,
блусунун Чүй
енен иш

Жалал-Абад облусу боюнча Правая-Ветка каналындагы 8 СПА, 14 924 га аянттагы сугаруучу жери менен.

Ош облусу боюнча Сапарбаев под-проектинде 3 СПА - 6898 га.

Баткен облусу боюнча Кожо-Кайыр под-проекти 3 СПА – 5394 га.

Чүй облусу боюнча Осмон под-проекти 3 СПА жалпы 5862 га сугарылуучу аянты менен.

АГРОЭКОНОМИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨ ЖҮРГҮЗҮҮ

Ушул жылдын август-сентябрь айларында фокус группа уюштурулуп, агрономдор агро-экономикалык сурамжылоолорду жүргүзүштү. Фокус группага каналдын жогор-

ку, ортоңку жана төмөнкү зоналардан фермерлер катышып, ар биринде 2 же андан көп аялдар катышты. Натыйжада көйгөйлөр аныкталды.

Под-проект	СПА	Жооптуу өкүл	Катышуучулар	Аялдар
Кожо-Кайыр	Иса-Мариям	МАМАДИЕВ Мырзамидин	14	3
	Кара-Дөбө		14	3
	Кожо-Кайыр		15	3
Сапарбаев	Абшыр-Таңы	ТӨРӨГЕЛДИЕВ Муктар	20	7
	Төөлөс-Ноокат		17	4
	Мөлтүр-Суу		20	4
Осмон	Ак-Бешим-Суу	ЖУМАЕВ Калыбек	20	5
	Карагул-Ата		20	2
	Фи-Лун		9	0
Правая Ветка	Кеңеш-Суу	МАМАТОВ Тойчубай	14	3
	Айкөл-Суу		22	2
	Шайдан-Кара-Үңкүр		18	1
	Мурат-Мурап		13	1
	Арал-Сай	РАЙЫМЖАН уулу Бакыт	32	14
	Таймөңкү		15	3
	Ноокен-К		25	7
	Сакалды-Суу		19	10
Жалпы:	17		307	72

КОШУМЧА ӨТКӨРҮЛГӨН ИШ-ЧАРАЛАР

- ▲ Долбоордун өкүлдөрү, БУВХ, РУВХ жетекчилери, ООП жана РОП АВП адистери менен биргеликте бардык райондордо координациялык кеңеш өткөрүлдү.
- ▲ ГРС өкүлдөрүнүн катышуусунда ОРП тарабынан Суу боюнча семинар өткөрүлдү.
- ▲ СПА менен биргеликте ремонтко муктаж ички чарба каналдардын жана курулмалардын көлөмдөрү аныкталды. 2021-жылдын вегетациялык мезгилге карата ички чарба системасынын планы түзүлдү.
- ▲ ОРПнын тапшырмасы боюнча «Шайдан-Веткасынын» ички каналы каралып чыгып, дефекттик акт түзүлдү.
- ▲ ОРПнын адистери менен долбоор аткаруу командасы «Шайдан-Веткасын» көзөмөлдөн өткөрдү.
- ▲ 45 даана орус жана кыргыз тилинде баннерлер чыгарылды жана бардык СПА кеңселерине, ГРС жана АОГе илинди.
- ▲ "Темелсу" долбоорунун тапшырмасы боюнча, СПАларды мобилизациялоо, фермердик группалар, аткарылган жумуштар жана түзүлгөн дефекттик актылар, сметалар, жумуштун көлөмүнүн ведомосттору боюнча презентация даярдалды.
- ▲ Ар ай сайын долбоордун жетекчилиги жана ЖА АКК менен онлайн жолугушууларга катышабыз жана СПАнын потенциалын жогорулатуу боюнча болуп өткөн иш-чараларды талкуулайбыз.

НЕГИЗГИ ЖЕТИШКЕНДИКТЕР

- ▶ Башталыч семинарда долбоор жөнүндө бардык маалыматтар айтылып, ар бир консультанттарга тапшырмалар берилди.
- ▶ 17 СПАнын адистеринен жана активдүү фермерлеринен тренингдерге катышууга тизмелер түзүлдү.
- ▶ СПАлардын маалымат базасы толукталды, түзүлдү.
- ▶ Тренингдерде колдонулуучу материалдар, модулдар даярдалды.
- ▶ Каналдарга изилдөөлөр жүргүзүлдү, дефект актылары түзүлдү, смета, пландалган иштердин көлөмүнүн ведомосту түзүлдү. Оңдоп-түзөө иштери такталды.
- ▶ Фокус группаларга агро-экономикалык сурамжылоолор жүргүзүлдү.
- ▶ СПАларды өнүктүрүү максатында да сурамжылоо жүргүзүлдү.
- ▶ Долбоор боюнча баннерлер даярдалды. АӨ жана СПАлардын кеңселерине илинди.
- ▶ «Фи-Лун» жана «Ак-Бешим» СПАларында Жалпы Жыйын өткөрүлүп, СПАлар кайрадан жаңыланып түзүлдү.

НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА ТОСКООЛДУКТАР:

- Чүй районунда «Ак-Бешим-Суу» жана «Фи-Лун» СПАлары иштебей токтоп калган.
- Сурамжылоо жүргүзүү учурунда иштебеген 2 СПАнын кызматкерлеринин жоктугу жана фермерлердин өз убагында келбөөсү.
- Иштебей калган 2 СПАда керектүү документтердин жоктугу.
- Өлкөдөгү эпидемиялык, саясий абалга байланыштуу жергиликтүү башкаруу органдарынын жумуш ордунда жоктугу.
- Пандемияга байланыштуу фермерлерге окуулар өткөрүлбөй калды.

ОЙ-ПИКИРЛЕР, СУНУШТАР:

▶ Чүй районундагы «Ак-Бешим-Суу», «Фи-Лун» СПАларынын кайрадан түзүлүп, жаңыланып иш алып баруусуна жергиликтүү башкаруу органдары, СПАнын мүчөлөрү абдан кызыктар. Себеби алардын кайрадан түзүлүп долбоор менен иш алып баруусу абдан чоң пайда алып келет жана көптөгөн ремонт болчу каналдар да оңдолуп калат.

▶ Жогорудагы өткөрүлгөн иш-чаралар "Covid-19" орусунун алдын алуу максатында социалдык аралыкты, нормаларды сактоо менен өткөрүлдү.

Жийдегүл АЛИМБЕК кызы,
долбоордун ассистенти.

«Падыша-Ата жана Сары-Челек коруктарына жакын жайгашкан айылдарда органикалык продукцияларды өндүрүү жана жергиликтүү тургундардын маалыматтуулугун жогорулатуу менен токой экосистемаларына антропогендик таасирлерди азайтуу» долбоору

Глобалдык Экологиялык Фонду, Чакан Гранттар Программасы, Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасы (ГЭФ/ЧГП БУУӨП) тарабынан колдоого алынып «Био Сервис» Коомдук фонду аркылуу «Падыша-Ата» жана «Сары-Челек» коруктарына жакын жайгашкан айылдарда долбоор ишке ашырылууда.

Долбоор, күнөсканада органикалык жашылчаларды өстүрүү, күндүн жана электр энергиясынын жардамы менен токой мөмө-жемиштерин сапаттуу кургатуу, аларды эко магазинде сатуу, питомниктерде кызыл китепке кирген, бат өсүүчү бадал-дарактардын көчөттөрүн даярдоо менен жаратылыш ресурстарына болгон антропогендик басымды төмөндөтүү, коргоо жана туризмди өнүктүрүүгө шарт түзүүгө багытталган.

Жергиликтүү тургундар арасында жогоруда аталган коруктардагы флора жана фаунанын биокөптүрдүүлүгүн сактоодогу маалыматтуулукту жогорулатуу максатында Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад Мамлекеттик Университетинин окумуштуулары жана студенттери тартылган. Жогорку окуу жайынын окутуучулары эл арасында тренингдерди өткөрүштү. Ал эми студенттер корук адистери менен окуу-практикалык иштерди алып барып, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү жөнүндө маалыматтарды алышты.

Биз студенттер үчүн коруктардын кооз жаратылышы, андагы биологиялык көп түрдүүлүк курамын түзгөн өсүмдүктөр, жаныбарлар дүйнөсү менен жакындан таанышуу практикасы жемиштүү өттү деп айта алабыз. Коруктун илимий иштери боюнча адистери студенттерге биотүрдүүлүк боюнча практикалык кошумча маалыматтарды беришти. Андагы көйгөйлүү маселелер боюнча маалымат алмашты.

САРЫ-ЧЕЛЕК БИОСФЕРАЛЫК КОРУГУ: Чаткал жана Ат-Ойнок кырка тоолорунун тутумдасында, Кожо-Ата суусунун аймагында жайгашкан. 1959-жылы уюшулган, 1979-жылы ЮНЕСКО тарабынан биосфералык коруктардын эл аралык тизмесине киргизилген. Коруктун негизги милдети-уникалдуу жаңгак токоюнун комплексин, кооз көлдүн тегерегиндеги кайталангыс ландшафты сактоо жана изилдөө. Аянты 23,8 миң га, анын ичинен көл ээлеген аянт – 492 га, жаңгак токою ээлеген аянт – 1600 га. Корукта өсүмдүктөрдүн 981 түрү, алардын ичинде жаңгактан башка көк карагай, кадимки тянь-шань карагайы, зараң, алма, алмурут, арча, долоно, алча ж. б. кездешет. Жаныбарлардын 40тан ашык, канаттуулардын 150дөн ашык түрү мекендейт.

Коруктун илимий кызматкерлеринин айтуусу боюнча коруктун фаунасы байыркы жана эң бай болуп эсептелинет. Азыркы учурда омурткасыз жаныбарлар толук изилденип бүтө элек. Курт-кумурскалардын ичинен эң көп тараган түрү катуу канаттуулар отряды жана эбелек муруттуулардын 47 түрү жана жалбырак жечүүлөр түрүнөн 44 түрү аныкталган. Анын ичинен 14 түрү эндемик болуп саналат. Азыркы учурда жаргак канаттуулардын массалык түрдө тараганы маалым болду.

«Сары-Челек» жана «Падыша-Ата» коруктары Жалал-Абад облусунундагы Аксы районунун аймагында жайгашкан.

Көпөлөктөрдүн арасынан махаон жана аполлон деген көлөмдүү түрлөрүн көрүп көз суктанды. Ал эми көлдүн өзүнөн абorigен балыктардан маринка, Түркстан жаяны жана Тибет голеци көп кездешүүдө. Көлдүн айланасында жашыл бака менен көлмөк бакасынын көп кездешүүсү байкалган. Сойлоп жүрүүчүлөрдөн кескелдиктердин 2 түрү жана жыландын 5 түрү бар. Эми Кыргызстандын орнитофаунасында 365-390 канаттуу бар деп айтылса, ошонун 50% же болбосо 157 түрү Сары-Челек коругунда кездешет. Эң көп кездешкендерден чымчык сымалдуулар отряды болуп 85 түрдү түзүп, күндүзгү жырткыч канаттуулардан 18 түрү жана келгин куштардан 54 түрү аныкталган. Көлгө сулуулукту, кооздукту берип турган илилек катары көбөйүп калыптыр. Көрсө бул канаттуу эрте жазда, адамзат аз мезгилинде көбүрөөк кездешип, кийинчерээк көлдүн төр жагына өтүп кетет. Өрдөктөрдүн түрлөрүн негизинен көрө алган жокпуз. Себеби алардын көбөйүү мезгилине туш келип калгандыктан, көлдүн жогору жагына өтүп кетиптир. Бирок кечиндеси алардын үнү даана угулуп турду.

Сүт эмүүчүлөрдүн фаунасы 35 түрдү түзөт. Алардын кеңири тарагандары курт-кумурска жээчү кирпилер, узун кулак кирпи, кичинекей ак тиш. Коён сымалдуулардын өкүлдөрү көбүнчө токойдун субальпы бөлүктөрүндө көбүрөөк кездешет. Токойдогу көп кездешкен түрлөрүнөн Түркстан келемиши эсептелинет. Дарактардын тамырларында, оюктарында, ийиндеринде жашашып, негизги азык-оокаты болуп жаңгак эсептелингендиктен, көбүнчө кыш мезгилине 10-15 кг запас кылып, кышка даярдап алышат. Коруктун ар кандай бөлүктөрүндө жашайт. Кээ бир учурларда карышкырлардын корукта кездешкени байкалат. Акыркы 3-4 жылда аюулардын көбөйгөнү байкалды. Алардын саны 25-30га жетип, анын 12син жергиликтүү жашаган калк чогуу жүргөн учурда көрүшкөн. Корукта кездешкен жергиликтүү жаныбарлардан кундуз, суусар ошондой эле акклиматизация болгондордон норканын тараганы айтылат. Бул жандыктар көбүнчө тоонун жогорку бөлүктөрүндө субальпы поясында кездешет. Бирок бул жандыктардын кескин түрдө азайып кетүүсү байкалган. Мындай көрүнүштү көбүнчө мыйзамсыз түрдө аңчылык кылган браконьерлердин жасаган ишинен негизинен дешет. Ошондуктан корукта сейрек кездешүүчү жандыктарды жана жырткыч жандыктарды коруу жана сактап калуу боюнча бир топ

иштер жүргүзүлүп келет. Алардын арасынан ак илбирс, түркстан сүлөөсүнү, күрөң аюуларды айтсак болот. Алардын ичинен ак илбирс бийик тоолуу аймактарда жашап, кээ бир учурда токойлуу бөлүктөргө түшөт. Бул жырткычтын издерин кыштын күнү Сары-Челектин үстүнөн да көрүшкөн. Бул жаныбар өзүнүн жашаган ордун тез-тез алмаштырып турат. Бул орун которуу көбүнчө тоют ба-

Падыша-Ата коругу.

задан көз каранды болот. Абориген туяктуулардан 3 түрү жапайы чочко, тоо теке, эликтер байырлап келет.

Биздин Сары-Челек биосфера коругунун илимий кызматкери Иманкул Базаралиев менен маегибизде ири жаныбарлардын арасында байырлаштырылган түрлөрү – европа бугусу, елот, чөө сыяктуу ж. б. жаныбарлар бар экендигин жана зубрларды байырлаштырууда алардын акклиматизациясы ийгиликтүү болду деп айтууга болбой калгандыгын, анткени жаныбарлардын экологиялык орду Сары-Челек эмес экендиги, аныкталды, деп белгилеп кетти. Негизи 1962-жылы Россиядан, Приокско-Террас коругунан 4-баш зубр Сары-Челек коругуна алынып келинген. Алар көбөйүшүп, 1978-жылы 22-баш болгон. Бирок жаныбарлар азайып олтуруп, акыркысы 1991-жылы жок болгон. Корукту жаңы уюштурган мезгилде бул туяктуулардын санын көбөйтүү үчүн кеңири иштерди алып барышкан.

Атап айтсак 1962-1965-жылдары Калининград жана Ленинград зоопарктарынан 14 кадимки Европа Асыл бугусу (Европейский благородный олень) алынып келингендиги, колго үйрөнүп калган жаныбарлардын, алгач жергиликтүү жапайы ландшафтка байырлап калуусуна бир топ кыйынчылык жараткандыгы, ошентсе да акырындап жапайы жаратылышка сүңгүп кетишкендиги, тилекке каршы браконьердик аңчылыктын айынан кескин түрдө дээрлик жо-

голуп, бирок коруктун адистеринин айтымында бирин-экин бул популяциянын осободу кездешип аткандыгы маалым болду.

Дагы бир кызыктуу маегибиз био түрдүүлүктү коргоо боюнча жергиликтүү демилгечилерден түзүлгөн топтун «Алаң-Төш» жамаатынын жетекчиси Гамал Сооронкулов агайыбыздын маалыматы менен бөлүшсөк: 2018-жылы июнь айында «Нарын коругунан Аксы районуна маралдарды реинтродукциялоо» долбоору аркылуу 9 баш марал Авлетим токой чарбасына алынып келинген. Азыркы учурда, маралдар негизинен ийгиликтүү байырлашып, былтыр алардын 1, быйыл 2 торпогун көрүшкөн. Сары-Челек коругунда Кыла-Көлдүн айланасына түшүп келип жүрүшөт. Ошол эле учурда 9 маралдын ичинен экөөсү Нарын коругунда вольерде жүрүп адамга байырлашып үйрөнүп калгандыктан, Аркыт айылына түшүп турат. Мектеп окуучуларынын колунан таттууларды жеп жаткандыгын жергиликтүү жашоочулар да кубануу менен айтып беришти.

кылат. Компоненттери болуп долоно, алча, кайналы жана башкалардын жапайы түрлөрү эсептелет.

Коруктук аймактар жаратылыштагы табигый экосистемаларды сактоого негизделет. Себеби табигый экосистема экологиялык стабилдүүлүктү камсыздандырат жана сүт эмүүчүлөргө көз салуу эсептелет. Себеби бул канаттуу, жаныбарлар биринчилерден болуп экологиялык өзгөрүүлөрдү сезишет. Мисалы, тынчсыздандыруучу факторлордун көбөйүүсүн жана башка ушундай сыяктуу климаттын өзгөрүүлөрүн сезишет. Акыркы жылдары Чаткал кырка тоолорундагы алтын тоо-кен казуу иштерине байланыштуу аюулардын коруктун территориясына ооп келүүсүнө түрткү болгондугун коруктун кызматкерлери белгилешти.

Токой тилкесинин проценттик катышынын төмөндөшү жаратылыш кубулуштарына байланыштуу, экологиянын бузулуусунун натыйжасында жыл сайын 30% төмөндөп турат. Негизинен адамдардын кайдыгер мамиле жасоосунун натыйжасында токойдогу арча, карагай өсүмдүктөрүнүн азайышына, жайыттардын кыскаруусуна алып келди. Токой чарбанын кызматкерлери алдын алуу максатында питомниктерге 2000-3000дей ийне жалбырактуу өсүмдүктөрдү өстүрүп келүүдө.

Акыркы убакытта аң уулоого ыңгайлуу аянттардын азайышына өзгөчө көңүл бурулууда. Анткени жаныбарлардын, канаттуулардын жылдан-жылга азайуусу бир түрдүүлүктүн глобалдуу көйгөйү болуп келүүдө. Токой чарбадагы көпчүлүк жаныбарлар менен канаттуулардын жок болуп бараткандыгынан улам аларга аңчылык кылууга тыюу салынды.

Жергиликтүү ареалдагы жаныбарлардын өсүү динамикасы экологиялык шартка, чөйрөгө байланыштуу өсүү динамикасы начар. Сүт эмүүчүлөрдүн ичиндеги аң уулоочулук жаныбарлардын (же канаттуулардын) түрдүк тизмеси: кийик, элик, каман, аюу, илбирс, сүлөөсүн, карышкыр, түлкү, суур, кашкулак, норка, кундуз, суусар, кекилик, чил, кыргоол, улар, көгүчкөн, бүркүт ж.б. Азыркы күндө айрым түрлөрдүн санынын бир катар азайуусу байкалууда. Мамлекеттин уруксаты менен аңчыларыбыз аң уулоону октябрь айынын 25-нен баштап, февралдын аяктарында токтотушат.

ПАДЫША-АТА КОРУГУ.

Падыша-Ата коругу мамлекеттик жаратылыш коругу болуп 2003-жылы түзүлгөн. Жалпы аянты – 30 563 га. Негизи эки бөлүмдөн турат: корголуучу жана өзгөчө корголуучу аймак. Өзгөчө корголуучу аймактын аянты – 16 010 га, ал эми корголуучу аймактын аянты болсо 14 545 га түзөт.

Өзгөчө корголуучу аймакка илимий изилдөөчүлөр гана кирүүгө мүмкүн. Бул жерде 80-90% Кызыл китепке кирген өсүмдүктөр кездешет. Ал эми корголуучу аймакта жергиликтүү тургундар жашап, туристтер жана ден соолугун чыңдоо үчүн келген туристтерди тейлөөчү атайын дем алуучу лагерлер, конок үйлөрүн куруп, өз бизнесин өркүндөтүп келе жатышат. Бул жерде негизинен дары өсүмдүктөрдүн түрлөрү кездешет, мисалы: кийик от, бөрү карагат, долоно, ромашка, шыбак, лимонник ж.б.

Сары-Челектин флорасына салыштырмалуу бул жерде арча жана пихта карагайы басымдуулук

Сиздер менен кызыктуу баянды бөлүшүшкөн ЖАМУнун, биология бөлүмүнүн студенттери.

Бактыгүл АНАРБАЕВА,
Сузак районундагы
Жыгач-Коргон
айылында Айылда
Кызмат Көрсөтүүчү

"Үй шартында кондитердик азыктарды даярдоо" боюнча кыз-келиндер менен иш алып бардым. Жумуштун башында эки группа биринчи группа 9-класстын окуучуларынан, экинчиси ар кандай курактагы аялдардан түзүлдү.

Кыз-келиндер пайда таап баштады

Биздин максатыбыз үй шартында, үйдө болгон азыктардан кондитердик азыктарды даярдоо жана айыл тургундарын туура тамактанууга үйрөтүү болгон. Ал үчүн бизге долбоор тарабынан керектүү буюмдар сатылып берилди. Алгач бир айда эки жолунан сабак өтүлүп, печенье, пряник, рогаликтерди, тортторду жасоону үйрөнүп, жасап жаттык. Группанын кээ бир мүчөлөрү пряник жасап, айылдагы дүкөнгө сатуу үчүн тапшырып, аз да болсо үй-бүлөлүк бюджетке салым кошо алышты.

Группага катышкан кыздар мектептеги майрамдарда, конкурстарда кондитердик азыктарды жасоо боюнча биринчи орундарды ээлеп жатышты. Ошондой эле аялдар группасы кыргыздын улуттук тамактарын жасоонун сырларын кыздарга үйрөтүп жатышты. Мисалы, кыздарыбыз жарма жасоодо талкан кантип жасалаарын билишкен эмес, жаргылчакты да биринчи жолу көрүшүп, таң калып жатышты. Кыздарыбыз бир жолку

сабактан кийин өздөрү буудайды казанга кууруп, жаргылчакка тартып, жарма жасоону жакшылап үйрөнүп алышты.

Үйдө мурда эч нерсе жасабаган кыздар аз да болсо печенье, пирог, булочка, торт жасап калганына ата-энелер ыраазы. Өлкөдөгү пандемияга байланыштуу бир айда бир сабак өтүлүп, көбүнчө өздөрү үйдө жасап жатышты. Кондитердик азыктар менен кошо туура тамактануу боюнча да иштер болду. Ар бир группанын мүчөлөрү өз огороддоруна жашылча-жемиштерди эгишип пайдаланып, кышка да даярдык көрүштү. Салат, варенье, компот жана ар кандай кактарды жасап алышты. Талаадан ит мурун терип кургатып алышты. Группанын ар бир мүчөсүндө азыркы учурда 30-40 баш тооктору бар.

Эң акыркы аткарган жумушубуз капуста туздоо болду. Сабиз, кызылча, түрпөрдү ороого көмүп алдык. Даярдаган жашылча-жемиштерди күнүмдүк тамак-ашыбызга пайдаланып жатабыз.

Эсеп-кысап жүргүзүп калдык

Долбоордун дагы бир жакшы жагы эсеп-кысап жүргүзгөндү үйрөндүк. Мурда баш-аягын таппай калчу элек.

Мисалы, 1 кг пряник жасоо үчүн 20 сом дүкөнгө сарптайт, калганы үйдөн чыгат. Ошондо үйдөн чыкканды эсептебегенде 1 кг пряник 20 сомго түшөт. А дүкөндө 1 кг пряник 60 сом болсо, ар бир кг пряниктен 40 сом пайда болот. 1 жумада $40 \times 2 = 80$ сом пайда, $80 \times 4 = 320$ сом 1 айда, $320 \times 12 = 3840$ сом 1 жылда группанын ар бир мүчөсү жегенден сырткары үй-бүлөлүк бюджетке 3840 сом киреше киргизет. Өз колдору менен балдарына жаңы, даамдуу, коопсуз пряник жедирет.

Элдин ой-пикири

Айыл тургундары, ата-энелер жакшы ой-пикирде. "Кыздарыбыз кечке телефон чукулап отурушчу эле, ушул кружок жакшы болду. Кээде окшоштуруп, кээде окшоштурбай шириндиктерди жасап жатышат. Өзүбүз бышырган таттуу болот экен". - деп жатышат. Мектептеги конкурстарда бышырыктар боюнча сынактарда биринчи орундарды алып жатышат. Класс жетекчилери да макташты кыздарды. Пандемия бир аз тоскоол болду, келечекте жакшы пландарыбыз бар.

Туура тамактануунун негиздери

КҮНҮГӨ 3 ТҮСТӨГҮ ЖАШЫЛЧА-ЖЕМИШТЕРДИ ЖЕГИЛЕ!

- ▲ Кызыл түстөгү жашылча-жемиштер простата, заара органдарына пайдалуу, рактан жана жүрөк ооруларынан коргойт.
- ▲ Фиолет жана көк түстөгү жашылча-жемиштер жүрөк, мээ, сөөк, артерия, аң-сезимдин өсүшүн жакшыртат, рактан сактайт, картайууну жайлатат.
- ▲ Жашыл түстөгү жашылча-жемиштер тиш бүйлөсүндөгү, көз, кан тамырлар, өпкө, боорго пайдалуу, жараны бат бүтүрөт.
- ▲ Ак түстөгү жашылча-жемиштер сөөк, жүрөк-кан тамырлар жана рак ооруларынын алдын алат.
- ▲ Сары түстөгү жашылча-жемиштер иммунитетти бекемдейт, көз, жүрөк ооруларынын алдын алат, өсүп-өнүүгүнү жакшыртат.

ТУУРА ТАМАКТАНУУ ТАРЕЛКАСЫ

Туура тамактанууну жөнөкөйлөтүш үчүн, тарелканы төрт бөлүккө бөлүп, төмөнкү азыктардын курамын камтысаңыздар болот.

БАЛДАРДЫН ТАМАКТАНУУСУ

Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлиги ымыркайларды 6 айга толгуча жалаң гана эмчек сүтү менен багууну сунуштайт!

6 АЙДАН БАШТАП БАЛАГА КОШУМЧА ТАМАК БЕРҮҮ КЕРЕК. СУЮК ТАМАК БЕРБЕГИЛЕ!

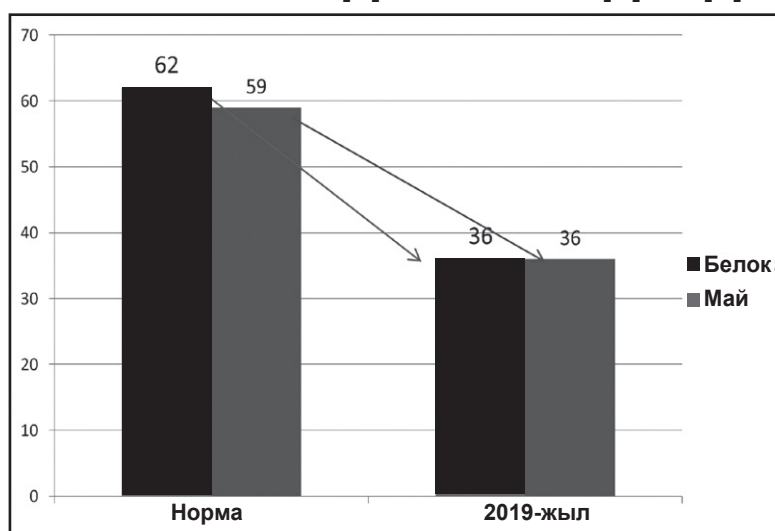
- ▲ Ботко (буудай, жүгөрү, таруу, арпа, сулу, гречка).
- ▲ Эт, балык, буурчак, жаңгак.
- ▲ Сүт азыктары.
- ▲ Кызыл түстөгү жашылча-жемиштер.
- ▲ Фиолет жана көк түстөгү жашылча-жемиштер.
- ▲ Ак түстөгү жашылча-жемиштер.
- ▲ Сары түстөгү жашылча-жемиштер.
- ▲ Суу, май.

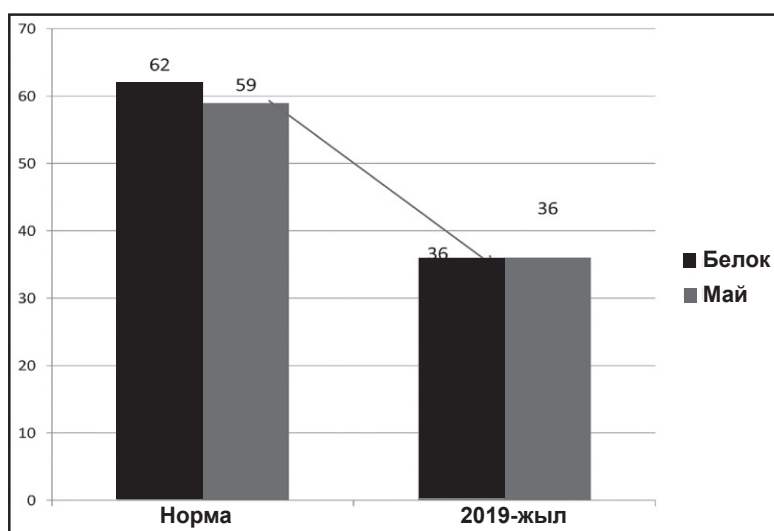
ЭМЧЕК ЭМИЗҮҮНҮН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ

- Баалуу тамак.
- Эне менен баланын жан дилинен чыккан биримдикти камсыз кылат.
- Кайрадан бойго бүтүүдөн сактайт.
- Эненин ден соолугун коргойт.
- Сүт жеңил жана толук кандуу сиңет.
- Инфекциялардан сактайт.
- Жасалма тамактандырууга караганда арзан жана пайдалуу.
- Баланын акыл-эсинин жана жан-дүйнөсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БАЛДАРДЫН ТАМАГЫ НОРМАГА ЖЕТПЕЙТ

Белок, май жана энергия, г/1 күн. 1-17 жаштагы балдар

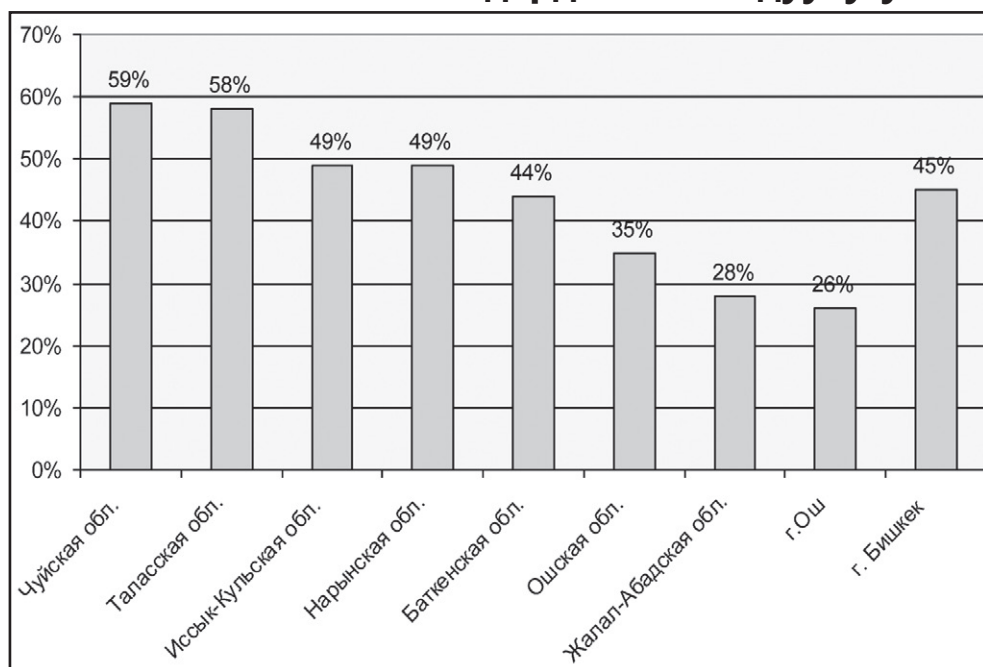

Белок, май жана энергия, г/1 күн. 1-3 жаштагы балдар

НАЧАР ТАМАКТАНУУНУН КЕСЕПЕТТЕРИ

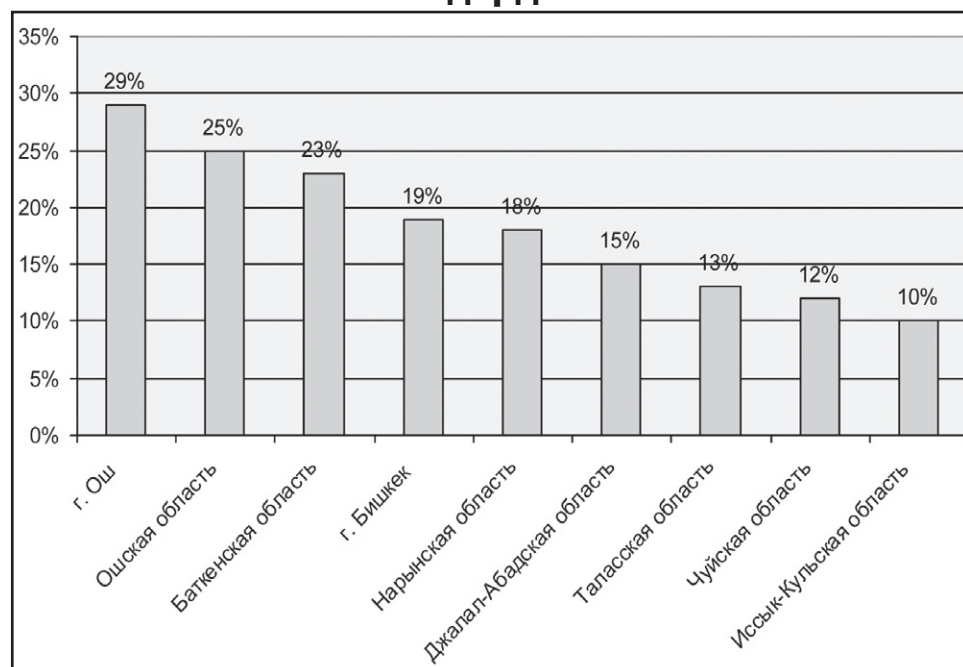
- ▲ Аз кандуулук.
- ▲ Кант диабети.
- ▲ Тубаса оорулар.
- ▲ Энергдин жана жаш балдардын өлүмү.
- ▲ Балдардын интеллектуалдык өсүшү начар болот.
- ▲ Кан басымынын көтөрүлүшү.
- ▲ Жүрөк оорулары (инфаркт).
- ▲ Ашказан, жоон ичеги, эмчектин рак оорулары.

5 жашка чейинки балдардын аз кандуулугу

- ▲ Эне сүтү менен багуу 1 жашка чейинки балдардын өлүмүн 12% азайтат.
- ▲ А витаминдин жетишсиздиги балдардын өлүмүн 23%га көбөйтөт.
- ▲ 60%дан ашык кош бойлуу аялдарда йод жетишпейт.

5 жашка чейинки балдардын бою өспөй калган

- ▲ 41% аялдар фоль кычкылынын жетишсиздигинен жабыркайт. Мында мээнин жүлүндүн чуркугу келип чыгат, баш мээси жок төрөлөт.
- ▲ 15-49 жаштагы аялдар ашыкча салмактуулук менен жабыркашат.

ҮЙ КАНАТТУЛАРДЫН ЭҢ КОРКУНУЧТУУ ООРУЛАРЫ

Канаттууларга витаминдердин жетишсиздиги (авитаминоз)

Витамин латын тилинде «жашоо» деген мааниде айтылат. Канаттуулардын жеген жеминде витаминдер жетишсиз болсо, канаттуулардын бардык түрү ооруйт.

Өтө керектүү витаминдер

А, Д, В-1, В-12, Е ж.б.

- А витамини жетишпесе жөжөлөр чоңойбой калат.
- Д витамини жетишпесе сөөктөрү кыйшай баштайт (рахит).
- В-1 – витамини жетишпесе жакшы баса албайт, темтеңдейт.
- В-12 витамини жетишсиз болсо денедеге алмашуу кыймылдары бузулат.
- Ал эми Е витамини жетишсиз болсо, жөжөлөрдү кутурмага окшош ооруга

чалдыктырып, короздордун урук чыгаруу жөндөмүн төмөндөтөт.

Орунун себебин аныктоо.

Жөжөлөр чоңойбойт, бири-бирин чокуй баштайт, көк мээ сыяктуу айланат, баштарын аркага же алдыга таштап, басуу жөндөмү начарлайт.

Дарылоо жана алдын алуу чаралары.

- Көк чөп берүү, сабиз, балык майы, улпак угут, сөөк уну, чалкан, өндүрүлгөн дан, ж.б. кошумча тоют берүү, өзгөчө жаш жөжөлөрдү башынан баштап туура тоюттандырууга аракет керек.
- Турган жерин кургактоо жана тазалоо.

Үй канаттууларынын Ньюкасл (жалган кыргын, Азия кыргыны, Филарет) оорусу

Ооруну Улуу Британиянын Нью Касл деген жеринен Дейл деген окумуштуу 1926-жылы аныктаган.

Оорунун күнөөкөрү.

«Вирус» өтө кичине жандыктардан (80-150 мм) же болбосо 1 мметрдин 100 дөн бөлүгү.

Бул оору менен үй канаттууларынын (өрдөк, каздан башкасы) баары ооруйт. Кээде адам баласы (өзгөчө сезгич жаш балдар) да ооруйт, бирок тез эле (4-5 күндө) айыгып кетет.

Оорунун буктурма мезгили 24 саттан 5 күнгө чейин.

Оорунун булагы жана таркатуучулары.

Оорулуу канаттуулар, алардын кыгы, эти, шилекейи ж.б. калдыктары, адамдар, шаймандар, айбандар жана жапайы канаттуулар.

Оорунун себебин аныктоо.

Оорулуу канаттуулар денеси ысыйт (42-44°), оозунан шилекей агат, өзгөчө какылдайт (түндөсү). Таажысы, сакалдары көгөрүп кетет, канаттары шалпайып, ичи өтөт. Сойгондо ичеги карыны сезгенип, бөтөгөсү канталаган болот.

Оорунун өтүү деңгээли.

Акырын, тез, өтө тез ылдамдыкта өтөт. Өтө тез өткөндө 2-3 күндө 90-100% чейин тооктор кырылып калат (өзгөчө жөжөлөр).

Алдын алуу чаралары.

Эгер оору тегеректеги айылдарда болуп жатса, бир жылда 2 жолу жазда, «Н» вакцинасын саюу жакшы жыйынтык берет. Бул вакцинаны 2 айдан жогорку жаштагы канаттууларга саюу керек. Жаш жөжөлөргө сайса өлүп калат, анткени вакцина өтө күчтүү.

Жаш жөжөлөргө Ла Сота вакцинасын 15-20 жана 40-50 күндө эки ирет ичирүү керек. Эгерде баштапкы жылдарда бул оору катталбаса анда жылына 1 жолу күзүндө (сентябрь-октябрь) эмдөө жетиштүү.

Бөлөк жерден тоок сатып алсаңыз, ал канаттууларды үйдөгүлөргө кошпой, жок дегенде 10-15 күн бөлөк жерде кармаңыз.

Тооккананы таза кармоо керек. Жакшы тоюттандырыңыз, тоокторунуз бул ооруга бир топ туруштук берет.

Дарылоо.

Жакшы жыйынтык бербейт, союу керек.

Үй канаттууларынын Пастер же сакал оорусу (холера)

Канаттуулардын бардык түрүн акырын, тез жана өтө тез таркалуучу, ооруган канаттуулардын арасында чыгымды көп кыла турган кан ооруларын бир түрү (өтө сезгич каздар, тооктор).

Пастер микробу тооктун кыгында 70 күн, жүнүндө - 25 күн, 40 күн, сууда жана жерде 25 күнгө чейин жашайт.

Кайнатканда бактерия ошол замат өлөт. Ачиташ сүтү 5% - 5 минутада, 3% - сода 3 минутада, хлор - 2 минутада, 3% сода - 3 минутада, 3% сода - 3 минутада, 1% хлор - 2 минутада өлтүрөт. Бул дарыларды жана ыкмаларды тооккананы дезинфекция кылуу үчүн пайдалануу талапка ылайык келет.

Оорунун буктурма мезгили (инкубационный период) 3-15 күн, негизинен канаттуулар күзүндө, кышында ооруйт.

Оорунун булагы.

Ооруган жана ооруп айыккан канаттуулар, тоют, суу жер кыртышы ж.б.

Оорунун таркатуучулары.

Тоют, суу, адам, кемирүүчүлөр, ооруган канаттуулар ж.б.

Оорунун себебин аныктоо.

Аксап баса албайт, сакалы таажысы шишийт. Ошол үчүн сакал оорусу деп аталат, моюндары кыйшылып, сойгондо сасык жыт чыгат, кыгы кан аралаш болот.

Алдын алуу чаралары:

- Башка жактан жуктурбоого аракет кылуу (сатып келген тоокторду 15-20 күн өзүнчө кармоо керек).
- Тооккананы таза кармоо.
- Толук кандуу тоют менен тоюттандыруу жакшы жардам берет.

Дарылоо.

Антибиотиктер сульфаниламиддер (норсульфазол, сульфадеминин) жакшы натыйжа берет (дарылардын берүү өлчөмдөрү инструкциясында көрсөтүлгөн).

Начарлап калгандарын союп салуу талапка ылайык болот.

Үй канаттууларынын шыйрак котуру (кнемидокоптоз, известковая нога).

Үй канаттууларынын шыйрак котуру 1778-жылы Индияда аныкташкан. Шыйрак котуру 0,1-0,5 мм (жарым миллиметрге чейин) 4 буттуу кене чакырат. Бул котур менен тооктор, күрптөр, фазандар ооруйт. Кээде жылкылар жана адамдардын ооруганы да кезигет.

Оорунун күнөөкөрү.

Кене – үй канаттуусунун бутуна жармашкандан кийин, терисин тешип кирет да, канын соро баштайт. Кене 10° суукта 5-7 жыл жашайт, өлгөн тооктун бутунда 10-15 күнгө чейин тирүү болот. Кайнак сууда ошол замат өлөт. Оорунун буктурма мезгили (инкубационный период) 3-5 ай.

Оорунун булагы жана оорунун себебин аныктоо.

Оорулуу канаттуу, шаймандар, адам ж.б. күн жылууда тез көбөйөт да кышында аз болуп калат. Канаттуунун буттары кычышып, аны чокуп отурганын көрүүгө болот. Жумуртка тууганы азаят, арыктайт.

Алдын алуу чаралары:

➢ Тооккананы жылына жок дегенде эки жолу тазалап, дезакаризация (курт, кумурсканы өлтүрүүчү дарыларды чачуу) кылуу талапка ылайыктуу.

➢ Жаңы келген канаттууларды, өзгөчө чоң тоокторду, өзүнчө кармап буттарын дарылап, анан кошуу керек.

Дарылоо.

Кайың чайырынын 40°С чейин ысытып, бутун жүнүнө чейин салып 1-2 минутка кармап туруу керек. Кир самындын 6% эритмесин (1 л сууга 60 г кир самынды эритүү), 1% карбафос эритмесин, таза нефть продукталарын (автол, солярка, бензин, керосин ж.б.) пайдаланса болот. Бул эритмелерге тооктун бутун 1-1,5 мүнөт кармоо жакшы натыйжа берет.

Мөөнөтү:
февраль 2018 –
2020-жылдар.

ДОЛБООРДУН МАКСАТЫ:

▲ **Айыл чарба өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу менен үй-бүлөлүк тамактанууну жакшыртуу жана кошумча киреше табуу, ошондой эле үй шартында кайра иштетүүнү өздөштүрүү.**
▲ **Үй-бүлөлүк тамактанууну жана тамак-аш коопсуздугун жакшыртуу менен, Айыл чарба өсүмдүктөрүн тармакташтыруу.**

НАТИЙЖАЛАР:

Ноокен жана Ала-Бука райондорунда тамак-аш азык түлүктөрүн диверсификациялоо жана жакшыртуу максатында жергиликтүү аялдардан 156 топ (2340 аял) жана 35 (500 аз камсыз үй-бүлө) өз ара жардамдашуу топтору түзүлдү. Ал топтор өз жашылча бакчаларында тамак-ашка керектелүүчү азык-түлүктөрдүн өндүрүмдүүлүгүн жакшыртуу, аларды кайра иштетүү жана сактоо үчүн колдоолорду алышты. Жалпысынан 2 райондо 19 айылда (Ноокенде 11 айыл, Ала-Букада 8 айыл) иш алып барылды. 3 жыл аралыгында бардык топторго 661 тренингдер уюштурулуп, билим шыктарын жогорулатышты, агротехникалык окуулардан өтүштү. Андан тышкары маркетинг жана сатуу боюнча – 60 тренинг, туура жана түркүндөштүрүп тамактануу боюнча – 128 тренинг уюштурулган. Түзүлгөн өз ара жардамдашуу топтору 14 багытта түзүлүп, өздөрүнүн топтук уставдарын иштеп чыгышып, топтун туруктуулугу үчүн ортолук фонд түзүшкөн.

1. Жашылчанын 11 түрүн өстүрүү

24 топко (360 аял) жашылчанын 11 түрү (помидор, бадыраң, капуста, түстүү капуста, укроп, смалак, кызылча, сабиз, ашкабак, пияз, болгар калемпири) 100-150 м² аянтка ылайыктуу сапаттуу үрөндөр менен камсызданышты. Топтун 1 мүчөсүнүн орточо кирешеси 16 569 сомду түздү.

2. Эрте жашылча өстүрүү

Ноокен районуна караштуу Бүргөндү айыл өкмөтүндө 0,30 – 0,50 га аянтка болгар калемпирдин үрөнүн эгишип, 3 топ, 45 фермер, жалпы түшүмү 190 913 кг ды түздү. Орточо эсеп менен топтун ар бир мүчөсү 83 436 сомду (1042 евро) түздү.

5 топ Ала-Бука районунда түзүлгөн. Ар бир топ мүчөлөрү 1000 кг түшүм алып, 17 220 сом пайда табышкан.

3. Картошка өстүрүү топтору

16 топ 240 фермер 33 кг II репродукция картошка үрөнү менен камсыз болду. Орточо киреше 100 м² жерден 330 кг (600 кг) түздү, ал эми жергиликтүү үрөндөн 100 м² жерден 180 кг гана түшүм алган. 1 фермер орточо 1000 сомдун тегерегинде чыгаша кылып, 7130 сом таза пайда табууга жетишкен.

4. Күнөсканада жашылча өстүрүү

Жалпы 24 чакан күнөскана курулду. Ар бир күнөскана 40 м² түзүп, 45 000 сомдук материал алынып берилди.

Долбоор жемиштүү аяктады

Ийгиликтүү фермер Коминтерн айылынын тургуну Белекова Көкө 20 670 сом пайда тапкан. Ак-Жийде айылынын тургуну Стамбекова Гүлай бадыраң, помидор эгип, 13 335 сом пайда тапкан. Андан сырткары 72 фермер өздөрүнүн эсебинен күнөскананын каркасын тургузуп, долбоор тарабынан пленка жана тамчылатып суугаруу системасы менен камсыздалышты. Окутуулар уюштурулуп, күнөсканада жашылча өстүрүү боюнча билим-шыктарын жогорулатышты.

5. Чакан парникте жашылча өстүрүү

Ноокен районундагы Коминтерн, Алма айылдарынын жана Тытовник участкасынын тургундарына 16 үй-бүлөгө парник жасоо үчүн 320 000 сомдук материал алынып берилди. Помидордон - 1337 кг, бадыраңдан - 1760 кг, болгар калемпирден - 300 кг, көк чөптөрдөн 100 боо алып, жалпы кирешеси 70 587 сомду түзүп, 68 715 сом таза киреше алынды. Ар бир топ мүчөлөрүнүн орточо таза кирешеси - 4 294 сомду, максималдуу киреше - 11 505 сом, минималдык киреше - 2020 сомду түздү.

Ала-Бука районундагы Кашкалак айылында жалпы 1 775 кг жашылча өндүрүлдү. Мында таттуу жүгөрү-760 кг, помидор-650 кг, жашылча чөптөр-365 кг, 70 000 даана көчөт өстүрүшкөн. Жалпы киреше - 102 950 сом, чыгашалар - 36 000 сом, таза пайда - 66 950 сомду түздү.

6. Багбанчылык топтору

285 (156) жана 238 (500) фермерге алма, өрүк, шабдалы, кокон гилас, анар, жүзүм сорттору алынып берилди. 3 жылдан кийин түшүм берүүсү күтүлүүдө.

7. Малина жана кулпунай өстүрүү

120 фермер малина, клубника алышты. Орточо эсеп менен ар бир топ мүчөсүнө 3800 же 55 доллардан туура келди.

Алгачкы түшүм: Малина – 5 кг чейин, клубника – 20дан ашык кг түшүм ала алышты. Клубниканын көчөтү 1 даанасы 2,5 сом, малина көчөтүнүнүн 1 даанасы 60 сомду түздү. Ноокен районунда Аримжан жана Чек айылдарында малина, клубника топтору түзүлдү, жалпысынан 114 000 сомдук көчөт алынып берилди.

8. Жашылча жемиштерди кургатуу

Жашылча-жемиштерди кургатуу топторуна 188 фермер камтылып, Ноокен району боюнча жалпы 100 даана как кургатуучу шкафтар берилди. Орточо ар бир топ мүчөлөрүнө 3700 сомдон каралды. Фермерлер 10 кгдан 200 кг чейин жашылча жемиштерди кургатышты, тамак-ашка пайдаланышты, сатууга да жетишти. Эң жакшы жетишкендик алманы кургатуу болуп саналып, 3000 сомдон 10 000 сомго чейин үй-бүлөгө киреше алып келишти.

9. Сүттү кайра иштетүү топтору

6 өз ара жардамдашуу топтору түзүлүп, 5 топко 240 000 сомдук сүттү кайра иштетүүдө керектүү материалдар (сепаратор, казан, муздаткыч, чака, сүзгүч) алынып берилди.

Анда аялдар үй шартында сгущенка, творог, чечил сырын жасоону үйрөнүштү. Ар бир топтун орточо кирешеси 46 800 сомду түздү.

10. Консервация жана кондитердик азыктарды даярдоо топтору

16 топко 250 000 сомдук колдоо көрсөтүлдү. Топтор окуулардын жыйынтыгында жашылча жемиштерди консервалоо, кайра иштетүү, кондитердик азыктарды (рогалик печенье, торт, пицца, булочка) үй шартында даярдоону үйрөнүштү. Мастер класстар уюштурулду. Ала-Бука районунун Өрүктү-Сай айылында «Леди Айым» тобунун ийгиликтери боюнча видеороликтер даярдалып, ЖА ТВдан чагылдырылды.

11. Сүт багытындагы эчкилерди багуу

90 фермер 25 сүт багытындагы эчки, 6 теке, ал эми 34 аз камсыз болгон үй-бүлөлөр 14 эчки, 2 теке менен камсызданышты. 2 жыл ичинде 34 эчкиден 52 төл алышты. Орточо эсеп менен ар бир топ мүчөлөрүнө 4 906 сом же 70,5 доллардан туура келди. Экономикалык анализ боюнча 1 эчки 1 күндө 2 литр сүт берсе, 6 айда 360 литр сүт берет. Киреше 18 000 сомду түздү. Артыкчылыктары сүттүү эчкилерди багуу, уйду багууга караганда 2 эсе арзан болуп эсептелет.

12. Балык өстүрүү топтору

23 фермер Карп, Ак Амур, Толстолобик түрлөрүнөн 617 кг балык чабактарын алышты. Жалпы 88 сотых аянтка багылды. Ноокен району, Бирдик айылында балыктардын салмагы 1 жылда 950 кг чейин жеткен. Фермерлерге атайын эксперт келип, балыктарды кароо, асыроо, өстүрүү технологиясы боюнча окууларды өттү.

13. Бал аарычылык:

Ноокен районунун Шайдан Айыл өкмөтүнүн тургуну, демофермер Тажибай Мамадиев долбоор тарабынан «Карпат» породагынын 16 аары бүлөсү менен камсыздалды. Мамадиев Тажибай жергиликтүү породадагы 55 аары бүлөлөрүн багып келет. Ал 2 жолу бал тартып, ар бир бал челектен 20 кг бал алган. Ал эми «Карпат» породагынан 1 бал челектен 23 кг бал алып, жалпы 16 бал челектен 368 кг бал тарткан.

Ала-Бука районунун Достук айылынын тургуну, демофермер Хайруллаев Осмоналы 18 аары бүлөсү менен камсыздалган. Биринчи бал тартканда ар бир бал челектен 7 кг, экинчисинде 9 кг бал алган. Жалпы 18 бал челектен 288 кг бал алып, 1 кг балды 250 сомдон саткан. Жалпы кирешеси 72 000 сомду түзгөн. Ал эми жергиликтүү породадагы аары бүлөсүнөн 52 750 сом киреше тапкан. Айырмасы 19 250 сомду түзгөн.

Аскам ТОКТОСУНОВ,
долбоордун ассистенти

